بنج و بناوانی کاری هونەری

مارتن هایدیگەر
لە ئەڵمانییەوە: د. حەمید عەزیز
(زانکۆی سەلاحەدین - کۆلێژی ئاداب)

بناوان لێرەدا Ursprung ئەوەیە، لەکوێوە و بەهۆی چییەوە شتێک بوونی دەبێت، ئەو چییە و چۆن ئەو وایە. ئەوەی شتێکە، چۆن ئەو وایە، ئێمە بە جەوهەرەکەی ناودەبەین. بناوانی شتێک بنەڕەتی گەوهەرەکەیەتی. پرسیار دەربارەی بنج و بناوانی کاری هونەری لە بنەمای جەوهەرەکەی دەپرسێ. کار و بەرهەم بەپێی بۆچوونی ئاسایی لە چالاکی هونەرمەند و بەهۆیەوە پەیدا دەبێت. بەهۆی چییەوە و لەکوێوە هونەرمەند ئەوەیە کە هەیە؟ بەهۆی کار و بەرهەمەکەیەوە، خۆ ئەگەر کارێک داهێنەرەکەی ستایش بکات، بەو واتایەیە: کارەکە ئەوەیە کە دەبێتە مایەی ئەوەی هونەرمەندەکە وەک داهێنەری هونەرەکە دابنرێت.

هونەرمەند بنج و بناوانی کارەکەیە. کارەکە بناوانی هونەرمەندەکەیە. هیچ کامێکیان بەبێ ئەوی تریان نابێت. لەگەڵ ئەوەشدا هیچ یەکێک لە هەردووکیان بە تەنیا ئەوی تریان هەڵناگرێت. هونەرمەند و کارەکە لەخۆیاندا و لەپێوەندی دەستیاوی نێوانیاندا بەهۆی لایەنی سێیەمەوە، کە پلەی یەکەمی هەیە، بە تایبەتی بەهۆی ئەوەوە، هونەرمەند و کاری هونەری لەکوێوە ناوەکانیان پێبڕاوە، بە سایەی هونەرەکەوەیە.

هەروەک چۆن بەناچاری هونەرمەند بەشێوازێکی تر کارەکەیە، جیاواز لەمەی کە کارەکە بناوانی هونەرمەندەکەیە، ئەوا بە ئاشکراو دڵنیاییەوە هونەرەکە بەشێوازێکی تری جیاواز بناوانە بۆ هونەرمەندەکە و بەتایبەتی بۆ کارەکە، بەڵام ئایا دەکرێ هونەر بەتێکڕایی بنج و بناوان بێت؟! لەکوێ و چۆن هونەر هەیە؟! هونەر خۆی تاکە وشەیەکە لە بەرانبەرەکەیدا لە دەوروبەردا هیچ

شتێک نییە. دەکرێ ئەمە وەک کۆیەکی بۆچوون وابێت کە تێیدا ئێمە ئەو شتانە کۆبکەینەوە کە بە تەنیا لە هونەردا ڕاستەقینەیە: کارەکان و هونەرمەند. خۆ ئەگەر وشەی هونەر خۆی پتر لەکۆیەکی بۆچوون نیشان بدات ئەوا دەکرێ مەبەست لە واتای وشەی هونەر تەنیا ئەوەبێ کە بەهۆی بوونی ڕاستەقینەی کارەکان و هونەرمەندەکان هەیەتی، یاخود بابەتەکە بەپێچەوانەوەیە؟! کار و هونەرمەند تەنیا کاتێک هەبوو دەبن ئەگەر هاتو هونەر بگرە وەک بنج و بناوانەکەیان هەبوو؟!

هەرچۆنێک بڕیارەکە بدرێت، ئەو پرسیارەی دەربارەی بناوانی کاری هونەری دەکرێت، دەبێ بەو پرسیارەی لەبارەی گەوهەری هونەرەوە دەکرێت، بەڵام لەبەر ئەوەی ئەو پرسیارە، ئایا هونەر هەیە و بەتێکڕایی چۆن هەیە، دەبێ بەکراوەیی بمێنێتەوە، هەوڵ دەدەین گەوهەری هونەر لەو جێگایەدا بدۆزینەوە کە تێیدا بێ ئەگەر و گومان بەڕاستی هەیە و دەستبەکارە. هونەر، گەوهەری هونەر لەکاری هونەریدایە، بەڵام کاری هونەر چییە و چۆن هەیە؟!

هونەر چییە، دەبێ بکرێ لە کارەکەوە وەربگیرێ، کار چییە، دەتوانین تەنیا هەر لە جەوهەری هونەرەوە بیزانین. هەموو مرۆڤێک بە ئاسانی هەستی پێدەکات کە ئێمە لەبازنەیەکدا دەسوورێینەوە. تێگەیشتنی ئاسایی داوا دەکات و بە پێویستی دادەنێ کە ئەم بازنەیە، چونکە بە پێچەوانەی مەنتیقەوە، خۆی لێ بپارێزدرێ. مرۆڤ وای دادەنێ، هونەر چییە، دەکرێ بەهۆی سەرنجدانی بەراوردکردنەوەیی ئەو کارە هونەرییانە لەبەردەستدان، بەدەستی بهێنێ، بەڵام چۆن دەبێ دڵنیابین لەوەی کە ئێمە بەکردەکی ئەم بەراوردەمان لەنێوان چەند کارێکی هونەریدا کردووە، ئەگەر بێتو پێشتر نەمانزانیبێ، هونەر چییە؟! هەروەک چۆن بەکەمی، نەبێ ناتوانین بەسایەی کۆکردنەوەی خەسڵەتەکانی کارە هونەرییە لەبەردەستەکاندا گەوهەری هونەر بەدەست بهێنین ئاواش ناکرێ ئەمە لە چەمکە بەرزەکانەوە بخرێتەوە، چونکە ئەم ئەنجامگیرییە خۆی پێشبینییانە ئەو دەست نیشانکردنانە لەبەرچاو دەگرێ کە دەبێ بەس بن بۆ ئەوەی ئێمە پێشبینییانە بەکاری هونەری دادەنێین، بۆمان دەربکەوێ و روون ببێتەوە کە خۆی وایە، بەڵام کۆکردنەوەی خەسڵەتەکان لەوەی لەبەردەستدایە و ئەنجامگیری کردن

لە چەند بنەمایەکەوە لێرەدا بەهەمان شێواز لەکردن نایەن، لە هەر جێگایەکیشدا بکرێت، خۆ تەفرە دانە.

ئیتر کەوابوو دەبێ ملی ڕێڕەوی بازنەیی بگرین، ئەمەش نەقوتار بوونە و نە کەموکوڕییە. بەم ڕێگایەدا ڕۆیشتن بەهێزی و مانەوە لەسەر ئەم ڕێگایەدا پتەوی (Fest) هزر و بیرە، بەو پێیەی کە هزر کار و سنعاتێکی دەستییە. نەک هەنگاوی سەرەکی لەکاری هونەرەوە بەرەو هونەر وەک هەنگاونان لە هونەرەوە بەرەو کاری هونەری تەنیا خۆی بازنەیەکە، بەڵکو بگرە هەموو هەنگاوێکی تاک کە ئێمە دەیهاوێژین، لەم بازنەیەدا دەسووڕێتەوە.

بۆ ئەوەی گەوهەری هونەر بدۆزینەوە، کە بەڕاستی لەکارە هونەرییەکەدا زاڵە، ڕوو لەکاری هونەری ڕاستەقینە دەکەین و دەپرسین کاری هونەری چییە، ئەو چییە و چۆن هەیە.

کارە هونەرییەکان لەلای هەموو کەسێک ناسراون، لەگۆڕەپانە گشتی و کڵێسە و ماڵەکاندا چەندین کاری هونەری بیناسازی و تابلۆ هەیە. لەگەنجینە و پێشانگاکاندا کاری هونەری سەردەم قۆناغ و گەلانی ئەوپەڕی جیاواز نیشان دەدرێن. ئەگەر ئێمە ئەو کارە هونەرییانە لەلایەنی ڕاستەقینەی بێگەردیاندا سەرنج بدەین و خۆمان بەهیچ شتێک تەفرە نەدەین، دەردەکەوێ: کارە هونەرییەکان وەک هەمووشتەکانی تر سروشتییانە لەبەردەستدان. وێنەکە وەک تفەنگی ڕاو، یان وەک تەپلەیەک بەدیوارەکەوە هەڵواسراوە. تابلۆیەک، بۆ نموونە، هی ڤان کۆخ کە پیلاوی جوتیارێکی وێنەکێشاوە، لە پێشانگایەکەوە بۆ یەکێکی تر دەچێ. کارە هونەرییەکان وەک ڕەژوو و خەڵووزی دەڤەری رور و Ruhr قەدی دارەکانی دارستانی ڕەش دەگوێزرێنەوە. سروودەکانی هۆلدرلین لەکاتی هێرشە سەربازییەکاندا وەک کەرەسەی خاوێن کردنەوە خرابوونە نێو جانتاوە. چوارینەکانی بێتهۆڤنیش وەک پەتاتەی نێو ژێر زەمین لە عەمبارەکانی چاپخانەدا دانراون.

هەموو کارە هونەرییەکان ئەم لایەنە شمەکییەیان هەیە. باشە بەئەمە دەبێ ئەو چی بێت؟! دوور نییە ئەم سەرنجدانە وشک و برینە و دەرەکییەی کاری هونەری دووچاری دڵەخورپێمان بکات. ئەم بۆچوونانە دەربارەی کاری هونەری دەکرێ دەزگای گواستنەوەی شمەک، یان ژنی خزمەتچی ببزوێنێ، بەڵام ئێمە دەبێ وا کارە

هونەرییەکان دابنێین و وەربگرین چۆن بۆ ئەوانەی لەگەڵیاندا دەژین و چێژیان لێ وەردەگرین دەردەکەوێ، بەڵام ئەزموونی ئیستێتیکی کە فرە پشتی پێدەبەستێ سەرپێیانە بەلای لایەنی شمەکییانەی کارە هونەرییەکەدا تێناپەڕێت، بەرد لەکاری بیناکردندایە. داریش لەکاری هەڵکۆڵیندایە، ڕەنگ لە تابلۆدایە دەنگیش لەکاری زماندایە، لەرینەوە لەکاری مۆسیقادایە. لایەنی شمەکی توندوتۆڵ بەکاری هونەرییەوە بەندە تا ئەو ڕادەیە دەبێ بەناچاری بڵێین: کاری بیناسازی لەبەرد دایە، کاری هەڵکۆڵین لەتەختە و داردایە. تابلۆ لە ڕەنگ دایە، کاری دەنگ لەزماندایە، کاری مۆسیقا لە لەرینەوە دایە- جێگای تێگەیشتن و ئاساییە- ئەگەر گازندە بکرێت بەوەی ئەمە: بەڵگەنەویستە Gewiss، بەڵام ئەم لایەنە شمەکییە کە جێگای تێگەیشتنە لەکاری هونەردا چییە؟!

واپێدەچێ کە پێویست ناکات و سەرلێشێوێنەر دەبێ ئەگەر لەبارەیەوە بپرسین، چونکە کاری هونەری سەرەڕای لایەنی شمەکی، شتێکی تریشە. ئەوەی تر، کە تێدایە، لایەنە هونەرییەکەی لێ پێکدێت. ڕاستە، ئەگەرچی کاری هونەری شتێکە دروست کراوە، بەڵام ئەو شتێکی تر دەبێژێ جیا لەوەی تەنیا شتێک دەبێت. کاری هونەری بە ئاشکرا بە هی تر دەناسێنێ، هی تر دەردەخات: ئەو نواندنە، لێکچواندنە Allegorie. لەکاری هونەریدا شتێکی تر پێکەوە ڕێک دەخرێت، پێکەوە ڕێکخستن بە یۆنانی (سومبەلاینی) پێدەوترێت، کاری هونەری سیمبۆڵە.

لێکچواندن و سیمبۆڵ چوار چێوەی بۆچوون دەدەنە دەست کە لەناو کایەی دیتنەکەیدا لەوەتی زووەوە نیشانە، خەسڵەتی کاری هونەری دەجووڵێتەوە. بە تەنیا ئەم لایەنی یەکەمە لەکارە هونەرییەکەدا کە ئەوی تر دەردەخات offenbart، ئەم لایەنە کە لەگەڵ یەکێکی تردا ڕێک دەخرێت لایەنە شمەکییەکەیە لەکاری هونەریدا. بەلای کەمەوە وادەردەکەوێ کە لایەنی شمەکییانە لەکاری هونەریدا وەک سەرخان وابێ کە تێیدا و لەسەری ئەوی تر و تایبەتییەکە دادەمەزرێت. ئایا ئەو شمیەکییە نییە لەکاری هونەریدا کە هونەرمەند لە دروستکردنەکەیدا بەتایبەتی بەرهەمی دێنێ؟!

ئێمە حەز دەکەین بەهەڵکەوتی ڕاستەوخۆ و تەواوەتی کاری هونەری بگەین: چونکە ئێمە هەر بەمە لەودا هونەری ڕاستەقینە دەدۆزینەوە. کەوا بوو پێویستە لەسەرمان ئێمە لە پێشدا شمەکێتی کاری هونەری سەرنج بدەین. بۆ ئەم مەبەستە پێویست دەبێ بەوپەڕی تەواوەتی بزانین، شتێک چییە. تەنیا ئەوکات دەکرێ بگوترێ: ئایا کاری هونەری شتێکە، بەڵام شتێک کە تێیدا شتی تریش هەبێ تەنیا ئینجا دەکرێ بەلایەکدا بخرێ ئایا کارە هونەرییەکە لە بنەڕەتدا شتێکی ترە و هیچ کاتێک شتێک نییە.

شتەکە و کارە هونەرییەکە

دەبێ بە ڕاستی شتەکە چی بێت لەوەدا کە ئەو یەک شتە؟! ئەگەر ئێمە بەم جۆرە بپرسین، دەمانەوێ بوونی شتیەتی (شمەکێتی) شتەکە بناسین. ئەمەش کاتێک دەبێ کە شتیەتی شتەکە بە ئەزموون شارەزا ببین، بۆ ئەم مەبەستە پێویستە لەسەرمان ئێمە ئەو دوروبەرە کە هەموو ئەو بوونەوەرانەی ئێمە لە زووەوە بەناوی شتەوە ناویان دێنین، سەر بە ئەون بناسین.

ئەو بەردەی لەسەر ڕێگایەکەیە شتێکە و هەروەها کۆ گڵەکەی کێڵگەکەش. گۆزەکە شتێکە و کانییەکەش لەسەر ڕێ هەروایە، بەڵام دەکرێ لە بارەی شیری ناو گۆزەڵکە و ئاوی نێو کانی چی بوترێ؟! ئەمانە هەر چەند شتێکن ئەگەر بێتو ڕەوا بێت هەوری ئاسمان و چەقڵ و دڕکی کێڵگە و گەلا لە ڕەشەبای پایزدا و هەڵو لەسەر دارستاندا بە چەند شتێک ناو بنرێت. ئەمانە هەموویان بەڕاستی دەبێ بەشتێک ناوببرێن، ئەگەر بێتو مرۆڤ تەنانەت ناوی شت لەوانەش بنێ کە وەک ئەوانە نەبن پێشتر ناویان هێنرا، واتە، بەدەرناکەون. شتێک لەم جۆرە، کە خۆی بەدەرناکەوێ «شتێک لەخۆیدا»یە بە تایبەتی بە بیروبۆچوونی کانت kant بۆ نموونە، تێکڕای جیهان و تەنانەت ڕەب خۆیشی شتێکە لەمە. شت لەخۆیدا و شتەکان، کە بەدەردەکەون، هەموو بوونەوەرەکان کە بەتێکڕایی هەن، بەزمانی فەلسەفە بە شتێک ناودەبرێن.

فڕۆکە و ئامێری ڕادیۆ ئەمڕۆکە سەر بە یەکەمینی شتەکانن، بەڵام ئەگەر ئێمە مەبەستمان شتەکانی دوایی بێت، ئەوا ئێمە بەتەواوەتی بیر لە هی تر دەکەینەوە. شتەکانی دوایی ئەمانەن:

مردن و دادگا.

بەتێکڕایی لێرەدا وشەی شت واتای هەموو ئەوانە دەدات کەبەسووک و ئاسانی ناشت (هیچ nichts) نین، بەپێی ئەم دەلالەتە کاری هونەریش شتێکە ئەوەندەی ئەوە تۆزە بوونەوەرێکە. لەگەڵ ئەوەشدا ئەم چەمکی شتە، بەلای کەمەوە ڕاستەوخۆ، یارمەتیمان نادات لەو نیازەماندا کە هەمانە، بوونەوەر لەشێوازی هەبوونی شتەکە دژی بوونەوەر لەشێوازی هەبوونی کارە هونەرییەکە جیابکەینەوە و سنووری بۆ دابنێین ab-grenzen. سەرەڕای ئەمە ئێمە سڵ دەکەینەوە و موچڕکمان پێدادێت ئەگەر ڕەب بە شت ناوبەرین. هەروەها دەلەرزین ئەگەر وەرزێر لەکێڵگەدا، کرێکار لەبەردەم بەرمیلی ئاو گەرمکەردا، مامۆستا لە قوتابخانەدا بە شتێک ناوبەرین. مرۆڤ شت نییە. ڕاستە ئێمە بەکچە بچکۆڵەیەک کە ئەرکێکی گرانتر لە توانای خۆی بگرێتە ئەستۆ کە ئەو هەر شتێکی لاو و بچکۆلەیە، ئەمەش تەنیا لەبەر ئەوەیە کە ئێمە لێرەدا تاڕادەیەک مرۆڤ بوونی تێدا بەدی ناکەین و لەو باوەڕەداین پتر ئەو شتە بەدی دەکەین کە شتێتی شت ساغ دەکاتەوە. تەنانەت ئێمە دوو دڵ دەبین لەوەی ئاسک لەنێو دارستاندا و قالۆچە لەنێو گیادا و کاوپووش بە شت ناوبەرین. تاڕادەیەک چەکووش، سۆل، تەوروبیور، و کاتژمێر لەلای ئێمە شتن، بەڵام ئەمانە تەنیا چەند شتێکی ڕووت نین، ئەوەی ئێمە بەشتی ڕووتی دادەنێین تەنیا بەرد، تەپۆڵکە گڵ و پارچە دارە، بێگانەکانی سروشت، ئەو بێ گیانانەن بەکاردێن. شتە سروشتی و شتەکانی بەکارهێنان ئەوانەن کە ئاسایی بەچەند شتێک ناودەبرێن.

بەم پێیە ئێمە لە دەڤەرە پان و بەرینەکەدا بەچاوی خۆمان دەبینین کە هەموو بوونێک شتە (شت= res= ens= بوونەوەر) و بگرە بەرزترین و دواتریش شتیش دێتەوە بۆ دەڤەری تەنگەبەری شتە ڕووتەکان. لێرەدا ڕووت یەگجار مەبەست لەمەیە: شتە بێگەردەکان کە تەنیا چەند شتێکی سادەن و لەمە بەولاوە نین. ڕووت لە هەمانکاتدا بەم واتایە: تەنیا هەر شت بەواتایەکی دیاریکراوی بە کەم دانان. شتە ڕووتەکان، تەنانەت بەدوورگرتنی ئەو شتانەی بەکاردەهێنرێن، بە شتی ڕاستەقینە دادەنرێن. کەوابوو لایەنی شمەکی ئەم شتانە لە چی پێک دێت؟ لەوەوە دەبێ شمەکی شتەکان دیار و دەستنیشان بکرێت. ئەم دەستنیشانکردنە دەبێتە مایەی ئەوەی ئێمە بتوانین شمەک وەک ئەوەی وایە نیشان بکەین. پشت ئەستوور بەمە، ئێمە دەتوانین بەلای کەمەوە ئەو هەڵکەوتەی لەبەر دەستدابوو کارە هونەرییەکان نیشان بکەین کە لەگەڵ ئەمەشدا شتێکی تریش تێدا خۆی حەشارداوە.

ئێستاکە وەک ڕاستییەک دان پێدانراوە کە لە کۆنەوە، ئەوەندەی ئەو پرسیارە بکرێت، ئایا بوونەوەر بە تێکڕایی چییە. شتەکان لە شمەکییەتییەکانیاندا وەک بوونەوەری بەلایەکدا خەر هەمیشە خۆیان دەسەپێنن. بەم پێیە پێویستە ئێمە پێشەکی لە لێکدانەوە کلاسیکیەکانی بوونەوەردا ڕووبەڕووی سنووردارکردنی شمەکییەتی شتەکان ببینەوە. بۆیە ئێمە تەنیا هەر پێویستیمان بەوە هەیە زانینی کلاسیکییە بۆ ماوەکان دەربارەی شت ڕاشکاوانە دەستەبەر ببین، بۆ ئەوەی لەو کۆششە وشک و برینگەی گەرانی تایبەتی بەدوای شمەکییەتی شت قوتار ببین. وەڵامەکانی ئەم پرسیارە:

شت چییە بەشێوازێک باون کە تێیاندا مرۆڤ هیچ ئەگەر و گومانێک مەزەندە ناکات.

شرۆڤە و توێتوی کردنی شمەکییەتی شت کە بەدرێژایی هزری ڕۆژئاوایی زاڵ و دەسبەکاربووە، لەزوویەکەوە بووە بە بەڵگەنەویست و ئەمڕۆش ڕۆژانە بەکاردێن، دەکرێ ببرێنەوە سەر سێ:

شتە ڕووتەکە بۆ نموونە ئەو بلۆکە گرانێتەیە. ڕەقە، سەختە، قورسە، درێژدەبێتەوە، چڕە، فۆرمی نییە، زبرە، ڕەنگی هەیە، لەلایەکەوە ڕەنگەکەی تەڵخە و لەلایەکی ترەوە بریقەدارە. هەموو ئەوانەی ژماردران ئێمە دەتوانین لەبەردەکەدا هەستی پێ بکەین. بەم پێیە ئێمە خەسڵەتەکانی دەناسین، بەڵام ئەم خەسڵەتە مەبەستیانە ئەوەیە کە تایبەتین بە بەردەکە. ئەوان خەسڵەتەکانی ئەون. شتەکە ئەمانەی هەیە. شتەکە؟ ئێمە بیر لەچ دەکەینەوە ئەگەر مەبەستمان شتەکە بێت؟ ئاشکرایە شتەکە کۆیەکی تایبەتمەندییەکان نییە، هەروەها گردبوونەوەیەکی ئەو خەسڵەتانە نییە کە لێیانەوە کۆیەکە پێک دێت. شتەکە، بەوپێیەی هەموو کەسێک لەو باوەڕەدایە کە دەیزانێ، ئەوەیە کە تایبەتمەندییەکان لە دەوریدا کۆدەبنەوە، بەم واتایە مرۆڤ قسە لە کاکڵی شتەکان دەکات. یۆنانییەکان دەبێ گوایە ئەمەیان بە – تۆ

هۆپۆکایمینون- ناوبردبێ ئەو کاکڵەی شتەکە لەلای ئەوان بەدڵنیاییەوە بە بنەمای شت و هەمیشە بەپێشیانە دانراوە، بەڵام تایبەتمەندییەکان بە - تەسومبێبێکوتە- ناوبراون، ئەوەی کە هەمیشە و هەروەها پێشییانە دێت و لەئارادایە و لەگەڵیدا دێتە پێشەوە.

ئەم ناولێنانە چەند ناوێکی هەرەمەکییانە نین. لەواندا ئەزموونی بنەڕەتی یۆنانی بوونی بوونەوەر بە واتای لەئارادابوون (حازری) Anwesenheit دەدوێ کە لێرەدا ناکرێ هیچی تر نیشان بدرێت. بەهۆی ئەم دەستنیشانکردنانە لێکدانەوەی بەلایەکدا خەرانەی لە ئێستاوەی شمەکێتی شتەکە دابین دەبێت و لێکدانەوەی خۆرئاواییانەی بوونی بوونەوەر پشت ڕاست دەبێتەوە. ئەمە بەوە دەستی پێکرد کە وشە یۆنانییەکان لەلایەن هزری ڕۆمی-لاتینییەوە بەکارهێنران. وشەی هۆپۆکایمینون بوو بە سوبیکتوم، وشەی هووپۆستاسیس بوو بە سوبستانتییە و وشەی سووبیبیکۆس بووبە ئەکسیدێنس. ئەم وەرگێڕانەی ناوە یۆنانییەکان بۆ زمانی لاتینی ڕووداوێکی بێ ئەنجام نییە وەک ئەمڕۆژانە وادادەنرێت. پتر لە پشت ئەم وەرگێڕانە وشە بە وشەییە و لەبنەڕەتدا محافەزەکارانە، وەرگێڕانی ئەزموونی یۆنانی بۆ جۆرێکی تری هزر و بیرکردنەوە هەیە. هزری ڕۆمی وشە یۆنانییەکانی بەبێ ئەو ئەزموونە بنەڕەتییە هەڵقوڵاوەکەی ئەوەی دەیلێی، بەبێ وشە یۆنانییەکە، وەرگرتووە و بەکاریهێناوە. بێ زەمینی هزر و بیری خۆرئاوا بەم وەرگێڕانە دەستی پێکردووە.

دەستنیشانکردنی شمەکییەتی شت، بەپێی بیروبۆچوونی باو، بە گەوهەرێک کە چەند ڕووکەشێکی Akzidenz هەیە لەگەڵ بۆچوونی سروشتیمان دەربارەی شتەکان وەک یەک و گونجاوە. شتێکی سەیر و سەمەرە نییە، کە ئەم بۆچوونە باوانە دەربارەی شتەکە و هەروەها کرداری ئاساییمان لەبارەی شتەکەوە بەتایبەتی ناونانی شتەکان و قسەکردن لە بارەیانەوە پەسند و گونجاوە. ڕستەی ئاسایی گوزارە لە بنەوە ئەمەش وەرگێڕانی لاتینییە و واتەهەڵگێڕانەوەی وشەی هووپۆکایمینۆن و لەبار، کە تایبەتمەندی شتەکە دەردەبڕێ، پێکدێت، کێ دەوێرێ حەز بکات ئەو پێوەندییە بنەڕەتییانەی نێوان شت و ڕستە لەنێوان پێکهاتە و بنەمای ڕستە و پێکهاتەی شت هەڵبتەکێنێ؟! لەگەڵ ئەمەشدا پێویستە ئێمە بپرسین:

ئایا بنەما و پێکهاتەی ڕستەی سادەی گوزارە (بەیەکەوەگرێدانی بنەوبار) وێنەیەکە بنەما و پێکهاتەی شتەکە دەردەخات؟! (بۆ یەکگرتنی جەوهەر و ڕووکەشەکان)، یان ئەو پێکهاتە وێنەکراوەی شتەکە بەپێی هەیکەلی ڕستەکە ڕەنگڕێژراوە؟! کامە نزیکە، لەوەی مرۆڤ شێوازی تێگەیشتنی لە شت لە چەند دەستەواژەیەکدا دەگوێزێتەوە بۆ بنیادی شتەکە خۆی؟

ئەم بۆچوونە سەرپێیە کە وەک ڕەخنە دەردەکەوێ، پێویستە لە پێشەوە وابکات تێی بگەیشترێ چۆن ئەم گوێزرانەوەیەی بنیادی ڕستەکە بۆ شتەکە دەبێ شیاوەکی بێت، بەبێ ئەوەی شتەکە لەبەرچاو بێت. ئەم پرسیارە: کامە یەکەمە و بەلایەکداخەرە بنیادی ڕستە، یان بنیادی شت، تائێستا بڕیاری لەسەر نەدراوە. تەنانەت جێگای گومان و ئەگەر دەبێت ئایا ئەم پرسیارە بەم ڕوخسارەی بەگشتی دەکرێ بڕیاری لەسەر بدرێت. ئەوی ڕاست بێت بنیادی ڕستە و دەستەواژە پێودانگی ڕشتنی ڕەنگی بنیادی شتەکەناداتە دەست و ئەمە لەودا دەرناکەوێ. هەردووکیان بنیادی دەستەواژە و بنیادی شتەکە لە جۆر و لە پێوەندی دەستیاویی شیاوەکییاندا لەسەرچاوەیەکی بنەڕەتی ناوکۆییانەوە پەیدا دەبن. لە هەموو حاڵەتێکدا لێکدانەوەی شمەکێتی شت کە لەسەرەتاوە دەستمان پێکرد، شت وەک هەڵگری تایبەتمەندییەکانی خۆی، سەرەڕای ئەوەی باوە، وا سروشت و ئاسایی نییە کە خۆی نیشان دەدات، ئەوەی ئاسایی دێتە بەرچاومان واپێدەچێ تەنیا ڕاهاتنی باوێکی دووردرێژ بێت کە ناباوییەکەی لێوە کەوتۆتەوە و لە بیر چۆتەوە. ئەو ناباوە لەکۆنەوە وەک شتێکی بیانی ڕووبەڕووی مرۆڤ بووەتەوە و هزری بەرەو سەرسام بوون بردووە.

- بڕوابوون بەلێکدانەوەی باوی شت تەنیا هەر بەرواڵەت پاساو دراوە. سەرەڕای ئەمە ئەم چەمکی شتە (شت وەک هەڵگری تایبەتمەندییەکانی) نەک هەر تەنیا بۆ شتی ڕووت و تایبەتی، بەڵکو بۆ هەربوونەوەرێکیش دەگونجێ. هیچ جار و کاتێک ناکرێ بەهۆیەوە شمەکی لە بەرانبەر بوونەوەری ناشمەکیدا سنووردار بکرێت، بەڵام پێشی هەموو گازندە و ئەگەرێک، مانەوەی بەخەبەر لەنێو بازنەی شتەکاندا پێمان دەڵێ، ئەم چەمکی شتە شمەکێتی شتەکان ئەوانەی کە لەخۆیانەوە پەیدابوون و

لەخۆیاندا جێگیرن، ناگرێتەوە. کەچی هەتا ئێستاش ئێمە جاروبار وا هەست دەکەین کە لەسەردەمێکی زووەوە تۆبزی لە شمەکێتی شتەکان کراوە و کە لە توندوتۆبزییەدا هزر بەشداری کردووە، بۆیە مرۆڤ لەجیاتی ئەوەی هەوڵ بدات هزر پتر هزری بێت، دەستبەرداری بیرکردنەوە دەبێت، بەڵام دەبێ لەکاتی دەستنیشانکردنی جەوهەری شتەکەدا هەستێکی وا دڵنیایی لێکراو چ بێت ئەگەر هزر بەتەنیا خۆی مافی ئاخاوتنی هەبێت؟! لەگەڵ ئەمەشدا دوورنییە ئەوەی ئێمە لێرە و لەحاڵەتی وەک ئەمەدا بەهەست، یان بە ڕەوشی دەروونی ناوی دەبەین پتر ژیرەکی، بەتایبەتی پەسندتر بێت، چونکە لەبەرانبەر بووندا لە هەموو ژیر کە بووە بە ratio ئینجا بەشێوەیەکی شێواو لێکدراوەتەوە، کراوەترە. لەمەدا ڕووکردنە ناژیرەکی وەک کورپەیەکی شێواوی ئەو ژیرەکییەی بیری نەکردووەتەوە ڕاژەیەکی سەیر پێشکەش دەکات و دەداتە دەست. ڕاستە چەمکی باوی شت هەمیشە بۆ هەموو شتێک دەگونجێ، لەگەڵ ئەمەشدا ئەو لە تێگەیشتنەکەیدا پەی بە جەوهەری شتەکە نابات، بەڵکو دەستدرێژی دەکاتە سەری. دەکرێ ئەم دەستدرێژییە بەلاوە بنرێت و چۆن؟! ئەمە تەنیا بەم جۆرە دەبێت، ئێمە کایەیەکی ئازاد بۆ شتەکە دەستە بەر ببین بۆ ئەوەی ڕاستەوخۆ شمەکییەتیەکەی خۆی نیشان بدات. هەموو ئەو وێناکردن و دەربڕینانەی دەربارەی شتەکەن و حەز دەکەن بکەونە نێوان شتەکە و ئێمەوە دەبێ لەسەرەتاوە لابدرێن، ئینجا ئێمە دەتوانین لەبەردەستدا بوونی نەشاردراوەی شتەکە بگرینە ئەستۆ، بەڵام ئێمە ئەم ڕووبەڕووبوونەوە ڕاستەوخۆیە نە داوا دەکەین و نە دایدەزرێنین. ئەو ماوەیەکی دوور و درێژ دەقەومێ و ڕوودەدات. کاتێک ئەوەی هەستی چاوو بیستن و دەست لێدان دەیدەنەدەست لە هەستکردن بە ڕەنگ و دەنگ و نەرمی و زبرو ڕەقی پڕ بە پێستی وشە، شتەکان دێن بۆ لەشمان. شتەکە ئایستێتۆنە aisteton کە بەهۆی هەستی هەستەکانەوە بەدەست دێت. ئینجا دواتر چەمکەکەی شت دەبێت بە ئاسایی و بەپێی ئەمە لە یەکەیەکی هەمەڕەنگی کە بە هەستەکان بەدەست هاتووە بەولاوە نییە، جا ئەم یەکەیە وەک کۆیەک، یان وەک هەمەکی، یان وەک ڕوخسار تێی بگەیشترێ هیچ شتێک لە سروشتی بەلایەکدا خەرانەی چەمکی شتەکە ناگۆڕێت.

ئێستاش ئەم شرۆڤەکردنەی شمەکێتی شتەکە هەموو کاتێک وەک پێشتریش ڕاستە و پشت ڕاست دەکرێتەوە. ئەمە خۆی بەسە بۆ ئەوەی گومان لە ڕاستییەکەی بکرێت. بە تەواوەتی بیر لەوە دەکەینەوە کە بەدوایدا دەگەڕێین، شمەکێتی شتەکە، دیسانەوە ئەم چەمکی شتە وامان لێدەکات، بحەپەسێنی و دۆش دامێنین ratlos، هیچ جارێک ئێمە لەکاتی دەرکەوتنی شتەکاندا یەکەم جار و بەشێوەیەکی تایبەتی تەوژمێکی هەستەکانمان دەستگیر نابێت وەک ئەو لاف لێدەدات بۆ نموونە دەنگ و دەنگە دەنگ، بگرە ئێمە گوێمان لە هاشەی ڕەشەبا لەلوولە سوبەکە دەبێ، ئێمە گوێمان لە فڕۆکەیەکی سێ ماتۆڕی دەبێت ئێمە مارسیدس ڕاستەوخۆ بە پێچەوانەی ئۆتومبیلی ئەدلەر دەبیستین، ئیتر شتەکان خۆیان پتر لە هەموو بابەتی هەستەکان لە ئێمە نزیکن. ئێمە لەماڵەوە شریقەی دەنگی دەرگاکە دەبستین و هیچ جارێکیش هەستی دەنگ، یان تەنیا دەنگە دەنگی ڕووت نابیستین. بۆ ئەوەی دەنگە دەنگێکی ڕووتی بێگەرد ببیستین، پێویستە ئێمە خۆمان لە بیستنی شتەکان دووربخەینەوە و گوێمان لێیان دووربگرین، واتە بەشێوەیەکی ئەبستراکت (ڕووت) ببیستین.

لەو چەمکی شتەدا کە ئێستا قسەی لێکرا، هیچ دەستدرێژی کردنە سەر شتەکە نییە بگرە پتر بریتییە لە هەوڵێکی پەرگیر، شتەکە بەڕاستەوخۆیەکی ئەوپەڕی شیاوەکی بەلای ئێمەدا بهێنرێ، بەڵام شتێک هەرگیز ئەمەی بەدەست نایەت. مادام ئێمە ئەوەی لەودا بەهەستەکان پەی پێدەبەین بەلایەنی شمەکیەتییەکەی دادەنێین. ئەگەر شرۆڤەکردنی یەکەمی شتەکە ئێمە لە لەش جیامان بکاتەوە و لێیەوە دوورمان بخاتەوە، ئەوا دووەمیان ئەوپەڕی بەرەو لەشەکە دەمانبات. لە هەردووک شرۆڤەکردنەکاندا شتەکە لەبەرچاو ون دەبێ. هەربۆیە دەبێ پەرگیری لە شرۆڤەکردنەکاندا بەدوور بگیرێ. شتەکە خۆی پێویستە لە ئارامییەکەیدا بەبێ دەسکاری و خۆ تێگەیاندن بهێنێتەوە. دەبێ بەو جێگیرییە نەگۆڕەی تایبەتمەندی خۆیەتی وەربگیرێ. وادێتە بەرچاو کە شرۆڤەکردنی سێیەم ئەوە بەدی بهێنێ کە وەک ئەو دووانەی لەسەرەتاوە ناویان هێنرا کۆنە.

ئەوەی کە جێگیری و کاکڵە بەشتەکان دەبەخشێ و

لەهەمانکاتدا دەبێتە مایەی جۆری تەوژمی هەستەکییەکەیان، ڕەنگ، دەنگ، سەختی، چڕی، کەرەسەی شتەکەیە. لەم دەستنیشان کردنەی شتەکەدا وەک کەرەسە (هیولێ) hule فۆرمەکە (مۆرفێ) -mor phie لەگەڵیدا دادەنرێت. جێگیری و بەردەوامی شتێک و یەکپارچەییەکەی لەوە پێک دێت، کەرەسەیەک لەگەڵ ڕوخسارەکەی (فۆرمەکەی یەک بگرێت. شتەکە کەرەسەیەکە ڕوخساری پێبڕاوە. ئەم شرۆڤەکردنەی شتەکە پشت بەو ڕاستەوخۆیە دەبەستێ کە شتەکە بەهۆی دیمەنەکەیەوە (ئایدۆس) Eidos بەرەو ڕوومان دەبێتەوە. بە یەکبوونی کەرەسە و فۆرم لە دواییدا چەمکی شتەکە دەدۆزێتەوە کە بەباشی لە هەمانکاتدا بۆ شتە سروشتی و شتە بەکارهاتووەکان دەگونجێ.

ئەم چەمکی شتە وامان لێدەکات بتوانین پرسیارەکە لەبارەی شمەکێتی لەکاری هونەریدا وەڵام بدەینەوە. شمەکێتی لە کاری هونەریدا بە ئاشکرا ئەو کەرەسەیەیە کە لێوی پێکهاتووە. کەرەسەکە بنەمایە و کایە و پاوانی فۆرمۆڵەکردنە هونەرییەکەیە، بەڵام دەمانتوانی ئەم ساغکردنەوە دڵنیایی بەخش و ناسراوە لەسەرەتاوە بدەینە دەست. بۆ چ مەبەستێک ئێمە لە چەمکی گونجاوی شتە کە لابدەین و بە ڕێگایەکی تردا بڕۆین؟! چونکە ئێمە بەو چەمکەی شتەکەش لە شتەکە وەک کەرەسەیەکی ڕوخسار کێشراو وێنا دەکات، بێ بڕواین، بەڵام ئایا ئەم جووتە چەمکە کەرەسە- ڕوخسار بە تەواوەتی لەوکایە و بوارەی ئێمە تێیدا دەجوولێینەوە باوو ئاسایی نین؟!

بەدڵنیاوە وایە. جیاکردنەوەی کەرەسە و فۆرم، بەتەواوەتی لەجۆرە جیاجیاکانی نواندندا ئەو چەمکە خشتەییەیە کە بەئاسانی هی تیۆری هونەری و ئێستێتیکیایە. ئەم ڕاستییە گومانهەڵنەگرە نە ساغی دەکاتەوە کە جیاکردنەوەی کەرەسە و ڕوخسار بەتەواوەتی پشت ڕاست کراوەتەوە و نە پاساوی ئەوە دەداتەوە کە ئەوان لەبنەڕەتدا سەر بە کایە و بواری هونەر و کاری هونەرین. سەرەڕای ئەمە گونجاوی دەستبەکاری کایەی ئەم جووتە چەمکە هەر لەکۆنەوە لە مەیدانی ئێستێتیکا تێی پەڕاندووە. ڕوخسار و ناوەڕۆک ئەو چەمکە ئەوپەڕی باوانەن کە دەکرێ هەموو شتێک هەر شتێک لەژێریاندا کۆبکرێتەوە، ئەگەر بێتو، سەرەڕای ئەمە، ڕوخسار بە ژیرەکی و کەرەسە بە ناژیرەکی و مرۆڤ ژیرەکی بەمەنتیقی و ناژیرەکی بە نامەنتیقی Al-ogische دابنێ جووتە چەمکەکەش ڕوخسار- کەرەسە بە پێوەندی بنە- بار Subjekt-objekt گرێ بدات، ئەوا بۆچوونێکی دەربارەی میکانیکی چەمک لەبەردەستدا دەبێت کە هیچ شتێک لەبەردەمیدا خۆی ناگرێ و بەربەرەکانی ناکات.

خۆ ئەگەر جیاکردنەوەی کەرەسە و فۆرم بەم جۆرە بێت، ئەوا چۆن دەبێ ئێمە بەهۆیەوە لە مەیدانی تایبەتی شتی ڕووت بە پێچەوانەی بوونەوەرەکانی ترەوە، تێبگەین؟! بەڵام دوور نییە ئەم دەستنیشان کردنە بەپێی کەرەسە و ڕوخسارەوە هێزی خۆی بەدەست بهێنێتەوە ئەگەر بێتو ئێمە تەنیا فراوانکردن و بەتاڵکردنی ئەم چەمکانە پەک بخەین. بەدڵنیاییەوە ئەمە ئەو مەرجە پێویست دەکات ئێمە بزانین لە چ مەیدانێکی بوونەوەردا ئەوا هێزی ڕەسەنی دەستنیشانکردنیان بەدی دەهێنن. ئەگەر بوترێ ئەمە مەیدانی شتی ڕووتە، ئەمە تا ئێستا هەر تەنیا گریمانەیەکە. ئاماژە کردنی بەکارهێنانێکی فراوانی ئەم داڕێژراوە چەمکییە لە ئیستێتیکادا دەتوانێ بەلای کەمەوە بەلای ئەو هزرەدا ببات کە کەرەسە و ڕوخسار چەند دەستنیشان کردنێکن لە جەوهەری کاری هونەرییەوە کەوتوونەتەوە و لەوێوە هێنراونەتەوە بۆ سەر شتەکە. پێکهاتەی کەرەسە - ڕوخسار سەرچاوەکەی لەکوێوەیە، لەشمەکێتی شتەکەدایە، یان لە کاری هونەرییەکەدایە؟!

بلۆکی لەخۆدا جێگیری گرانێت کەرەسەیەکە لەڕوخساری دیاریکراودا، ئەگەرچی لەهەمان کاتدا ڕێک و پێکیش نەبێت. ڕوخسار لێرەدا بەواتای دابشکردن و ڕێکخستنییانەی جێگاو شوێنی بەشەکانی کەرەسەکەیە کە چێوە و دیمەنی تایبەتی کە هی بلۆکێکە لێی دەکەوێتەوە، بەڵام کەرەسەیەک کە لە ڕوخسارێکدا جێگیر بێت، مەسینەیە، تەورە، پیلاو و سۆلن. تەنانەت لێرەدا فۆرم وەک چێوە و دیمەن ئەنجامێکی کەرەسە دابەشکردن نییە. بە پێچەوانەوە، ڕوخسار ڕێکخستنی کەرەسەکە دیار و دەستنیشان دەکات. نەک تەنیا هەر ئەمە، تەنانەت ئەو پێشەکییانە جۆری کەرەسەکە و هەڵبژاردنەکەی دەستنیشان دەکات: کەرەسەیەک ئاو نەدات بۆ مەسینە، سەختی و قایمیی بۆ تەور، توندوتۆڵی

و لە هەمانكاتدا ڕەخنەیی و نەرم و نیانی بۆ سۆڵ و پێڵاو، سەرەڕای ئەمە ئەوبەناویەكدا چوونەی لێرەدا لەنێوان ڕوخسار و كەرەسەكەدا هەیە پێشەكییانە بەو جۆرە ڕێك خراوە خزمەتی مەبەستی مەسینەكە، تەورەكە، سۆلەكە بكات. ئەم خزمەتكردنە و بەكارهێنانە ناكرێ لەدواییدا پاشیانە پێشكەش بە بوونەوەری لەجۆری مەسینە و تەور و پێڵاو و سۆڵ بكرێت و بخرێتە سەریان. ئەو شتێك نییە كە وەك ئامانجێك لە شوێنێكدا بەسەر سەریەوە هەڵبواسرێت.

سوود و كەڵك و بەكاربردن ئەو نموونە بنەڕەتییەیە كە بەهۆیەوە بوونەوەر دێتە بەر دیدەمان، واتە، دەدروشێتەوە و حازر دەبێ و ئەو دەبێ بەو بوونەوەرە. لەم بەكاربردنەدا وێنە بەخشین دادەمەزرێ، هەروەها لەگەڵیدا هەڵبژاردنی كەرەسەكە پێشتر دراوە بەدی دێت و لەدواییدا دەستڕۆیشتوویی پێكهاتە و یەكەی كەرەسەو ڕوخسار دەكەوێتەوە. بوونەوەر كە لەژێر باریدایە، هەمیشە بەرهەمی دروستكردنێكە Anfertigung. بەرهەمەكە وەك ئامرازێك بۆ شتێك درستكراوە. بەم پێیەماڵی كەرەسە و فۆرم وەك چەند دەستنیشانكردنێكی بوونەوەر لە جەوهەری ئامرازەكەدایە. ئەم ناوە ئەوە ناو دەبات كە بۆ بەكارهێنانەكەی و ڕاهاتن دروست كراوە. كەرەسە و فۆرم بەهیچ جۆرێك چەند دەستنیشانكردنێكی بنەڕەتی شمەكێتی شتە ڕووتەكە نین.

ئامرازەكە، بۆ نموونە سۆڵ، پێڵاو، جێگیر دەبێ ئەگەر تەواكرابێ، هەروەها لەخۆیدا وەك شتێكی ڕووت دەبێ، بەڵام ئەو وەك بلۆكی گرانێت نییە بنیادی تایبەتی خۆی هەبێت. لەلایەكی ترەوە ئامرازەكە Zeug جۆرە خزمایەتییەك لەگەڵ كارە هونەرییەكە نیشان دەدات، بەوەی بەدەستی مرۆڤ دروست كراوە. لەگەڵ ئەمەشدا، كاری هونەری بەلای كەمەوە، بەهۆی ئەو حازرییە بەخۆبەسبوونەی لەو شتە ڕووتە دەچێ كە بنیادی تایبەتی هەیە و ناخرێتە ژێر گوشارەوە، لەگەڵ ئەمەشدا ئێمە كارە هونەرییەكان بە چەند شتێكی ڕووت دانانێین، ئەو شانەی بەكاربردن كە لە دەوروبەری ئێمەن دەست پێیان دەگات یەكەمین و تایبەتترین شتەكانە. بەم پێیە ئامراز لە شت دەچێ، چونكە بەهۆی شمەكێتییەوە دەستنیشان كراوە، پتر لەمەش، لە هەمان كاتدا لەكاری هونەری دەچێ و بگرە كەمتر لەوە، چونكە ئەو بەخۆبەسبوونی كاری هونەری نییە. ئامراز لەنێوان شتەكە و كارە هونەرییەكەدا مەڵبەندێكی مامناوەندی هەیە ئەگەر بێتو ڕێگا بدرێت ئەو پۆلێنكردنە ژمێرەییە بكرێت.

پێكهاتە و یەكەی كەرەسە- ڕوخسار، كە بەهۆیەوە بوونی ئامرازەكە دەستنیشان دەكرێت، بە ئاسانی دێتە بەرچاو وەك ئەوەی ڕەوشێكی بەڵگەنەویستی ڕاستەوخۆی بوونەوەرەكە بێت، چونكە مرۆڤی دروستكار خۆی بەشداری لەمەدا كردووە، بەتایبەتی بەو شێوازە، چۆن ئامرازێك دێتەكایە و بوونەوە(١). لەوەدا كە ئامرازە كە مەڵبەندێكی مامناوەندی لەنێوان شتە ڕووتەكە و كارە هونەرییەكەدا هەیە، ئەوا دوور نییە بە یارمەتی بوونی ئامرازەكە (هی پێكهاتەی كەرەسە- فۆرمەكە) كە بوونەوەرێكی ئامرازییانەش نییە، شتەكان و كارە هونەرییەكان و لە دوایشدا لە هەموو بوونەوەرەكان تێیان بگەیشترێ.

ئەو مەیلە پێكهاتەی كەرەسە- فۆرم بە ڕەوشی هەموو بوونەوەرێك دادەنێ، سەرەڕای ئەمە، پاڵنەرێكی تایبەتی بەدەست دەهێنێ پێشەكییانە پەنا بە بڕواو باوەڕ بە تایبەتی بەپێی بڕوای تەورات، تێكڕای بوونەوەران بەداهێنراو (خەلق كراو) دابنێ و واتە لێرەدا بە دروستكراو وێنا بكرێت. ڕاستە فەلسەفەی ئەم بڕوا و باوەڕە (Glauben) دەتوانێ دووپاتی بكاتەوە كە هەموو داهێنانەكانی ڕەب دەكرێ بەجۆرێكی تری جیاواز لەكاری وەستای دروستكار وێنا بكرێن. خۆ ئەگەر لە هەمان كاتدا بگرە پێشییانەش بەپێی بڕوا و باوەڕێكی پێشتر دەستنیشانكراوی فەلسەفەی تۆماسی ئەكوین دەربارەی شرۆڤەكردن و لێكدانەوەی تەورات بوونەوەری داهێنراو (خەلق كراو) ens Creatum بە یەكێتی و یەككگرتنی كەرەسە و matera ڕوخسار forma بە خەیاڵدا بێت، ئەوا بڕواو باوەڕەكە بە فەلسەفەیەك كە ڕاستییەكەی لە نەشاردراوەیی بوونەوەرێكدایە و لەو جۆرەی بڕوا دەربارەی جیهان هەیەتی جیایە، لێكدراوەتەوە(٢).

ئەو بیرۆكەیەی داهێنان كە لە بڕواو باوەڕدا پشت ڕاست كراوەتەوە دەكرێ هێز و توانای ڕابەرێتی كردنی لەبەردەم زانینی بوونەوەردا بەتێكڕایی لەدەست بدات. لێكدانەوە و شرۆڤەكردنی لاهووتییانەی هەموو بوونەوەر كە پشتی بە فەلسەفەیەكی سەیر و بیانی بەستووە، كە بەپێی كەرەسە و فۆرمەوە تەماشای جیهان دەكات، لەگەڵ

ئەمەشدا دەکرێ بمێنێتەوە. ئەم لە گواستنەوەی سەدەکانی ناوەڕاست بەرەو سەردەمی نوێ ڕووی دا، میتافیزیکەکەی بە پێکهاتە و یەکەی ڕوخسار کەرەسەوە کە لە سەدەکانی ناوەڕاست داڕێژراوە، بەندە و کە خۆی تەنیا بەچەند وشەیەک گەوهەری داپۆشراو و نقوم کراوی ئایدۆس و هولی دەهێنێتەوە یاد. بەم جۆرە لێکدانەوەی شت بەپێی کەرەسە و ڕوخسار، جا هەر بە سروشتی سەدەکانی ناوەڕاست، یان بەهی کانتی- ترەنسندێنتالی بمێنێتەوە، بووە بە باو و بەڵگەنەویست، بەڵام نەک بەهۆی ئەمەوە کەمتر لەو لێکدانەوەی شمەکێتیی شتەکان کە پێشتر ناویان هێنرا دەستدرێژی کردنە بۆ سەر بوونی شمەکی شتەکە.

لەکاتێکدا ئێمە شتە تایبەتییە ڕاستەقینەکان بەشتی ڕووت و پەتی ناودەبەین، ڕەوشی شتەکە خۆی دەردەخات. «ڕووت و پەتی» bloss واتای دەستبەرداربوونی کارەکتەری کەڵک و سوود و بەکاربردن و دروستکردن دەگەیەنێ. شتی ڕووت و پەتی جۆرێکی ئامرازە ئەگەرچی لەوە ڕووت کراوەتەوە ئامراز بێت. شتبوون لەوە پێک دێت، دوایی چی دەمێنێتەوە، بەڵام ئەوی ماوەتەوە (Rest) لە کارەکتەری بوونەکەیدا بەتایبەتی دیار و دەستنیشان نەکراوە. جێگای ئەگەر و پرسیار دەبێت، ئایا بەڕێگای کێشانەوەی لایەنی ئامرازی، شمەکییەتی شتەکە لەکاتێکدا بەدەر دەکەوێ، بەم پێیە شێوازی سێیەمی شت لێکدانەوەکە لە سەرەتای پێکهاتەی کەرەسە- ڕوخساردا، وەک دەستدرێژییەک بۆ سەر شتەکە بەدەردەکەوێ.

ئەم سێ شێوازەی دەستنیشانکردنی شمەکییەتی کە پێشتر باس کران شتەکە وەک هەڵگری چەند خەسڵەتێک، وەک یەکەیەکی هەمەڕەنگی هەست، وەک کەرەسەیەکی ڕوخسا ڕەنگرێژراو تێدەگەن. بەدرێژایی پرۆسەی مێژووی ڕاستی دەربارەی بوونەوەر ئەم شرۆڤە و لێکدانەوە ناوبراوانە ئاوێتەی یەکتری بوون،کە ئێستاش هەر لە برەودایە. لەم ئاوێتە بوونەدا ئەوان بوار و کایەی فراوان بوون کە لەواندایە بە تینتر دەکەن، تەنانەت بەهەمان شێواز دەربارەی شتەکە، دەربارەی ئامرازەکە و دەربارەی کارە هونەرییەکە دەگونجێ. لەوانەوە شێوازی بیرکردنەوە پەیدا دەبێ، کە بەپێی ئەوەوە ئێمە نەک بە تایبەتی تەنیا هەر دەربارەی شت، ئامراز و کاری هونەری، بەڵکو بگرە دەربارەی هەموو بوونەوەر بەگشتی بیردەکەینەوە. ئەم شێوازەی بیرکردنەوە کە لەمێژە بووە بە باو پێش هەموو ئەزموونێکی ڕاستەوخۆی بوونەوەر دەکەوێ. ئەم لە پێشەوە هاتنە بەربەستی بیرکردنەوە لەبوونی بوونەوەری پێوەندیدار دەبێ. ئەمەش دەبێتە مایەی ئەوەی چەمکە باوەکانی شتەکە لەبەردەمماندا ڕێگای بەرەو شمەکێتی شتەکە و هەروەها، هی ئامرازێتی ئامرازەکە و ئینجا بەڕاستی هی بەرەو کارێتی کارە هونەرییەکە دەگرێ.

ئەم ڕاستەقینەیە Tatsache ئەو هۆکارەیە کە پێویستی دەکات دەربارەی ئەم چەمکانەی شت بزانرێت، بۆ ئەوەی بەم شێوازە بنج و بناوانەکەی و دەستدرێژی و داواکارییە لە ڕادە بەدەرەکەی، هەروەها دیاردەی بەڵگە نەویستیەکەی بیریان لێ بکرێتەوە. ئەم زانینە کاتێک پێویستتر دەبێت، ئەگەر ئێمە هەوڵ بدەین شمەکێتی شتەکە، ئامرازێتی ئامرازەکە و کارێتی کارە هونەرییەکە بیکەین بە بابەتی سەرنجدان و بە وشە دەربان ببڕین. بۆ ئەم مەبەستەش تەنیا شتێک گرنگە: خۆ بە دوورگرتن لەو شێوازەی دەستپێشخەری و تێپەڕاندنی بیرکردنەوە، شتەکە بۆ نموونە لەوەدا کە شتەکە وەک خۆی بهێڵرێتەوە. ئایا شتێک لەوە ئاسانتر دێتە بەر چاو کە بوونەوەر وازی لێ بهێنرێ وەک بوونەوەر چۆنە وا بێت؟! یان ئەم ئەرکە گرانترینیانە، ئەگەر ئەم نیازەمان هەبێ، واز لە بوونەوەر بهێنرێ- خۆی چۆنە وابێ- بەپێچەوانەی کەمتەرخەمییەوەیە کە بۆ سوود و قازانجی چەمکێکی تاقی نەکراوەی بوون پشت بکاتە بوونەوەر؟! دەبێ ئێمە بگەڕێینەوە سەر بوونەوەر Seinde لەودا بیر لە بوونەکەی بکەینەوە، بەڵام لە هەمان کاتدا لە گەوهەرەکەیدا خۆی چۆنە وازی لێ بهێنین.

وا دەردەکەوێ ئەم هەوڵ و کۆششەی بیرکردنەوە لەکاتی دەستنیشانکردنی شمەکێتی شتەکە ڕووبەڕووی گەورەترین بەربەرەکانی بێتەوە. کەوابوو دەبێ سەرنەکەوتنی کۆششە ناوبراوەکان هۆکەیان لەکوێ بێ؟!شتی دەرنەکەوتوو سەرسەختانە لەبیر لێکردنەوە خۆی دەرباز دەکات، یان ئەم خۆ بەدوورەپەرێزگرتنەی شتی ڕووت و پەتی، ئایا دەبێ، کە لەخۆیدا ئارامە و هیچ گوشارێکی لەسەر نییە، سەر بە گەوهەری شتەکە بێت؟! ئایا پێویست نییە ئەوەی بیانی و نامۆ و کڵۆم و

داخراوە لە جەوهەری شتەکەدا بۆ بیرکردنەوە کە هەوڵ دەدات بیر لە شتەکە بکاتەوە، ئاسایی و باوبێت؟! ئەگەر شتەکە وابێت ئەوا بۆمان نییە بەتۆبزی ڕێگای بەرەو شمەکێتی شتەکە بەدەست بهێنین.

گوتەی شمەکێتی شتەکە گران و دەگمەنە، مێژووی ڕوونکراوەی لێکدانەوەکەی، بەڵگەیەکی گومان هەڵنەگریەتی. ئەم مێژووە لەگەڵ ئەو چارەنووسە کەهزری ڕۆژئاوا تاوەکو ئێستا بوونی بوونەوەری پێ وێنا کردووە یەک دەگرێتەوە. ئێمە ئێستا بەتەنیا ئەمە ساغ ناکەینەوە. ئێمە لە هەمان کاتدا لەو مێژوویە خەمزەیەک دەستگیر دەکەین. ئایا ئەمە بە ڕێککەوتە کە لەنێو ئەو شت شرۆڤە کردنەدا لێکدانەوەیەک کە پشت بەکەرەسە و ڕوخسار دەبەستێ دەسەڵاتێکی پێشییانەی تایبەتی بەدەست بهێنێ؟! ئەم شت دەستنیشانکردنە لە لێکدانەوەیەکی بوونی ئامرازی بوون کەوتۆتەوە. ئەم بوونەوەرە، ئامرازەکە بەشێوازێکی تایبەتی لەبۆچوونی مرۆڤەوە نزیکە، چونکێکم ئەو بەهۆی داهێنانی تایبەتی ئێمەوە بە بوون دەگات. ئەو بوونەوەرە کە لە بوونەکەیدا باوو جێگای دڵنیاییە، ئەو ئامرازە، لە هەمان کاتدا مەڵبەند و جێگایەکی ناوەندی تایبەتی لەنێوان شتەکە و کارە هونەرییەکەدا هەیە. ئێمە بەدوای ئەم هێمایەدا دەچین و لەسەرەتادا بەدوای ئامرازێتی ئامرازەکەدا دەگەڕێین. دوور نییە لەمەوە دەربارەی شمەکێتی شتەکە و کارێتی کارە هونەرییەکە شتێکمان بۆ ڕوون ببێتەوە. پێویستە ئێمە تەنیا هەر خۆمان لەوە ببوێرین شت و کارە هونەرییەکە بە خێرایی بکەین بە چەند جۆرێکی ئامرازەکە. لەگەڵ ئەمەشدا ئێمە چاو لە شیاوەکی هەبوونی چەند جیاوازییەکی جەوهەری مێژوویی لەشێوازی ئەوەدا ئامرازەکە چۆنە هەیە، دەپۆشی.

باشە چ ڕێگایەک بەرەو ئامرازێتی ئامرازەکە دەچێت؟! چۆن دەبێ ئێمە ئاگاداربین و بزانین Erfahren، ئامراز بەڕاستی چییە؟! ئێستاکە دەبێ ڕەفتارە گرنگەکە بەئاشکرا لەو هەوڵانە بەدوور بگیرێ کە دەستوبرد جارێکی تر دەستدرێژییەکانی شرۆڤە کردنە باوەکان لەگەڵ خۆیاندا دەهێنین. ئێمە بەوپەڕی دڵنیاییەوە خۆمان لەدژی ئەمە دەپارێزین ئەگەر ئێمە بەبێ تیۆرییەکی فەلسەفە بە سادەیی ئامرازێک باس و شرۆڤە بکەین.

ئێمە وەک نموونە ئامرازێکی باو هەڵدەبژێرین: جووتێک سۆلی (پێڵاوی) وەرزێر، بۆ شرۆڤەکردنی پێویست ناکات هیچ جارێک پارچەیەکی ئەم جۆرە ئامرازەی بەکارهێنان نیشان بدەین، هەموو کەسێک دەیزانێ، بەڵام بابەتەکە بریتییە لە شرۆڤەکردنێکی ڕاستەوخۆ، واباشە ڕوونکردنەوەکە ئاسان بکەین. بۆ ئەم یارمەتییە بەکارهێنانی وێنە بۆ نیشاندان بەسە. ئێمە بۆ ئەمە تابلۆیەکی ناسراوی ڤان گۆخ هەڵدەبژێرین کە زۆرجار ئەم سۆلە ئامرازەی وێنەکێشاوە، بەڵام دەکرێ لێرەدا پتر چی ببینین؟! هەموو کەسێک دەزانێ پێڵاو سۆل چییە. ئەگەر سۆلی دار، یان سۆلی هەڵکۆڵێنراو نەبێ، سۆلێک دەبینی سەروژێری لە چەرم دروستکراوە و بەدەزوو دروراوە و بە بزمار داکوتراوە. ئەم ئامرازە بۆ داپۆشینی پێ بەکاردەهێنرێ. بەپێی سوود و کەڵک و بەکارهێنان ئایا بۆ کاری کێڵگە، یان بۆ سەماکردن دەبن، کەرەسە و ڕوخسارەکەی جیاواز دەبن.

ئەم جۆرە ڕوونکردنەوە ڕاستانە تەنیا ئەوە باس دەکەن کە ئێمە دەیزانین، بوونی ئامرازێتی ئامراز سوود و کەڵکی دایە، بەڵام بابەتەکە سەبارەت بەمە خۆی چییە؟! ئایا بە هۆیەوە لە ئامرازێتی ئامرازەکە دەگەین؟! ئایا پێویست ناکات ئێمە، بۆ ئەوەی ئەوەمان بۆ هەڵبکەوێ، ئامرازی بەکەڵک و بەکارهاتوو لە سوود و کەڵکەکەیدا سەرنج بدەین؟! ژنەوەرزێر لە کێڵگەدا سۆل لە پێی دەکات. تەنیا لێرەدا ئەو سۆلە ئەوەیە کە هەیە. ئەو سۆلە پتر ڕەسەن دەبێ echter ئەوەندەی ژنە وەرزێرەکە لەکارکردنەکەیدا کەمتر بیری لێ بکاتەوە، یان تەنانەت سەرنجی بدات، یان تەنیا هەستی پێ بکات. ئەو بە پێیەوە دەوەستێ و دەڕوات و ئەوی لەپێدایە. بەم پێیە بەڕاستی سۆلەکە خزمەت دەکات. لەم کارەی بەکارهێنانی ئامرازەکەدا پێویستە ئامرازیەتیەکە بەڕاستی ڕووبەڕوومان ببێتەوە.

ئەوەندەی ئێمە بە پێچەوانەوە تەنیا بەگشتی جووتێک سۆل بهێنینە بەرچاوی خۆمان، یان لەوێنەدا تەنیا جووتێک سۆل کە لە پێدانین لەوێن و بەکارنەهاتوون سەرنج بدەین، هیچ کاتێک نازانین بە ئامرازبوونی ئامرازەکە بەڕاستی چییە. بەپێی تابلۆکەی ڤان کۆخ ناتوانین ساغی بکەینەوە ئەو سۆلە لە کوێیە(٣). لە دەوروپشتی جووتە سولەکەی جووتیارەکە شتێک نییە تاوەکو بتوانرێ بزانرێ بۆچی و هی کێن، تەنیا

جێگایەکی دەستنیشانکراو هەیە. تەنانەت تۆزە گڵێکی کێڵگەکە، یان هی ڕێگای کێڵگەکەی پێوە نەنووساوە تاوەکو بتوانرێ بەکارهێنانەکەی نیشان بدات. جووتێک سۆلی Sohle جووتیارەکە و هیچی تر نا، لەگەڵ ئەمەشدا:

لە زارە تاریکە کراوەکەی سۆڵەکەوە، ئەو زارەی بەهۆی بەکارهێنانی زەبەندەوە گەورە و فراوان بووە سەختیی هەنگاوەکانی کارکردن دەست پێدەکات. لە سۆلەکەدا بەردەوامی ڕۆیشتنی هێواش و لەسەرخۆ بەدرێژایی کێڵگەکە کە بۆ مەسافەیەکی دوور و درێژ بووەتەوە و هەمیشە هەروەک یەکە، تۆمارکراوە. ئەو کێڵگەیەی بایەکی بەتین هەڵدەکات. لەسەر پێستەکە لەجیاتی سەر زەوی شی هەیە. لەژێر سۆلەکەوە لەکاتی کپی شێوان تاکرەوی و گۆشەگیری کێڵگە کشتوکاڵیەکە خۆی دەکوتێتە ناوەوە. لە ئامرازی سۆلەکەدا بانگەوازی کپکراوی زەوی بێدەنگییەکەی خۆی بەگەنمی پێگەیشتووی شیلەدا و خودداریکردنە ڕانەگەیەنراوەکەی لە زەوی بواری بێ برشتی کێڵگەی وەردی زستاندا نیشان دەدات. بەهۆی ئەم ئامرازەوە ترسی بێ گازندەی دابین کردنی نان، خۆشی بێدەنگی تێپەڕاندنی سەرلەنوێی دەستکورتی و نەداری و نەبوونی لەرزی هاتنی منداڵ بوون، چەقچۆ و لێوە لەرزەی هەرەی مردن بڵاودەبنەوە. ئەم ئامرازە سەر بەزەوییە و لە جیهانی ژنە وەرزێرەکەدا پارێزراوە. لەم سەپێهێنانە پارێزراوەدا ئامرازەکە خۆی ئارامی و جێگیری لەخۆیدا دەستگیر دەبێ.

بەڵام دوور نییە ئێمە هەموو ئەوانە تەنیا لەو ئامرازی سۆلەکەدا کە لە وێنەکەدایە بەدی بکەین، بەڵام ژنە وەرزێرەکە بە ئاسانی و ساوەیی پێڵاوەکەی لە پێدایە. ئەگەر بێتو ئەم لەپێکردنە سادەیە وا سادە و ئاسان بێت. ئەوەندەی ئەو ژنە وەرزێرە ئێوارەی درەنگ بەوپەڕی شەکەتی و سەختی، بەڵام تەندروستی ماندووییەوە سۆلەکەی دابکەنێ و جارێکی تر لە تاریکی کازیوەی بەیانیدا جارێکی تر بچێتەوە سەرێ، یان لە ڕۆژانی پشوودا بەلایدا بچێ، ئەمە هەمووی بەبێ سەرنجدان و تێبینی کردن دەزانێ و دەکات. بەئامرازبوونی ئامرازەکە لەسوود و کەڵک لێوەرگرتنەکەیدایە، بەڵام ئەمە هەمووی بەتێروپڕی بوونی جەوهەری ئامرازەکەوە بەندە. ئێمە ئەمە بە بڕوا پێ بوون ناودەبەین. بەپێی ئەمە ژنە وەرزێرەکە بەهۆی ئامرازەکەوە چووەتە ناو ناخی بانگەوازی زەوییەکەوە، بەپێی بڕوابوون بە ئامرازەکە ئەو لە جیهانەکەی خۆی دڵنیایە. جیهان و زەوی بۆ ئەو و بۆ ئەوانەی وەک ئەون و بەشداری لەگەڵدا دەکەن تەنیا بەو شێوەیە لێرە هەیە(٤): لە ئامرازەکەدا. ئێمە دەڵێین «تەنیا» و بە هەڵە دەچین: چونکە جێگای بڕوا بوونی ئامرازەکە ئەوەیە کە هێمنی و ئارامی بەجیهانی سادە دەبەخشێ و ئازادی تەوژمی بەرەو پێشچوونی بەردەوامی بۆ دابین دەکات.

بە ئامرازبوونی ئامراز، بڕوا پێ هەبوون، هەموو شتەکان بەپێی شێواز و فراوانیان لەخۆیدا پێکەوە دەپارێزێ. سوود و کەڵکی ئامرازەکە چەند ئەنجامێکی جەوهەری بڕوا پێبوونەکەیە ئەویان لە ئەمەیاندا دەردەکەوێ و بەبێ ئەو هیچ دەبوو. ئامرازی تاک بەکاردێ و لەناودەچێ، بەڵام لەهەمانکاتدا بەمە بەکارهێنانەکە خۆیشی دووچاری بەکارهێنان و لەناوچوون دەبێ، دەسوێ و دەبێ بە ئاسایی باو. بەم پێیە بە ئامرازبوون دووچاری سیس و ژاکان دەبێ، دێتە خوارەوە بۆ ئاقار ئامرازی ڕووت و پەتی. ئەم جۆرە سیس و ژاکان و ئامراز بریتییە لە نەمانی بڕوا پێ بوونەکە. ئەو کەمکردنە Schwund کە مایەی ڕاهاتنە باوە تۆبزیکارە بێزارکەرەکەی شتەکانی بەکاربردنە، تەنیا هەر پتر بەڵگەیەکی گەوهەری بنەڕەتی بە ئامرازبوونە. ڕاهاتنی بەکاربردووی ئامرازەکە خۆی وەک تاکە جۆری بەرچاو و دیاری تایبەتی بوون دەسەپێنێ. تەنیا سوود و کەڵکی ساکار ئێستا دیار و بەدەرەوەیە. ئەو ئەم وا دانانە دێنێتە ئاراوە بنەڕەتی ئامراز لەو دروستکردندایە کە ڕوخسارێک بەکەرەسەیەک دەدات. لەگەڵ ئەمەشدا ئامرازەکە لە بە ئامرازبوونە ڕاستەقینەکەیدا لەدوورترەوە هاتووە. کەرەسە و ڕوخسار و جیاوازی هەردووکیان بنج و بناوانێکی قووڵتریان هەیە.

ئارامی ئامرازی لەخۆدا ئارام لەباوەڕبوونەوە پەیدادەبێ، لەودا ئێمە یەکەم جار بۆمان دەردەکەوێ ئامراز بەڕاستی چییە، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا ئێمە تا ئێستاش لەو بارەیەوە نازانین لەسەرەتاوە بەدوای چیدا گەڕاوین، لەبارەی شمەکێتی شتەکەوە. هەروەها بەتەواوەتی ئێمە ئەوەش نازانین کە ئێمە بەتایبەتی و

تەنیا بۆ ئەو دەگەڕێین: کارێتی بەرهەمەکە بەواتای کاری هونەری، یان ئێستا ئێمە بەبێ ئەوەی پێی بزانین، بەڕێگایەکی سەرپێیانە، دەبێ دەربارەی کارێتی کارە هونەرییەکە شتێکمان زانیبێ؟! بە ئامرازبوونی ئامرازەکە دۆزراوەتەوە، بەڵام چۆن؟! نەک بەڕێگای باسکردن و ڕوونکردنەوەیەکی ئامرازێکی پێڵاو کە بە ڕاستی لەبەردەستماندا بووە، نەک بەڕێگای ڕاپۆرتێک دەربارەی پرۆسەی دروستکردنی سۆل و پێڵاوەوە، هەروەها نەک بە ڕێگای سەرنجدانی لێرە و لەوێ بەڕاستی بەکارهێنراوی ئامرازی سۆل، بەڵکو تەنی بەو ڕێگایەدا کە خۆمانمان خستۆتە بەردەم تابلۆیەکەی ڤان کۆخ. ئەمە ئاخافت. لەنزیکی کارە هونەرییەکەوە ئێمە لە ناکاو لە جێیەکی تر بووین، جیا لەوەی کە ئێمە ئاسایی دەخوازین لێی بین.

کارە هونەرییەکە وای کرد بزانرێت ئامرازی سۆل بەڕاستی چییە؟ بەدترین کاری خۆ تەفرەدان دەبێت ئەگەر بمانەوێ وابزانین کە ئەو باسەی کردمان ئەوی تەنیا بەکارێکی خودیدا نابێ کە بە ئەندێشە هەمووی بەم جۆرە وێناکردووە و ئینجا خستوویەتییە ناویەوە. ئەگەر لێرەدا شتێک جێگای ئەگەر بێت، ئەوا هەر ئەوە بووە کە ئەزموونەکەمان لەنزیک کارە هونەرییەکەوە کەم بووە و ئێمە بەشێوەیەکی کاڵ و کرچ و ڕاستەوخۆ قسەمان لە ئەزموونەکە کردووە، بەڵام بەر لە هەموو شتێک، کارە هونەرییەکە ئەو ئەرکەی نەبووە، هەروەک لەسەرەتاوە دەرکەوتووە بەچاکترین شێوە ئەوە بخاتە بەرچاو، ئامراز چییە؟ پتر بەهۆی کارە هونەرییەکەوە و تەنیا لەکارەکەدا بەئامرازبوونی ئامرازەکە بەشێوەیەکی تایبەتیی خۆی بەدیار خستووە.

چی لێرەدا دەقەومێ؟! لەکارە هونەرییەکەدا چ ڕوودەدات؟! تابلۆیەکەی ڤان کۆخ ئاواڵەکردنەوەی ئەوەیە، ئامراز، جووتە سۆلەکەی ژنە وەرزێر، بەڕاستی چییە. ئەم بوونەوەرە بوونەکەی لەنەشاردراوەییەوە دێنێتە دەرێ. یۆنانییەکان نەشاردراوەیی بوونەوەریان بە ئەلێتایە aletheia ناوبردووە. ئێمە ڕاستیی دەڵێین کەم لەم وشەیە بیردەکەینەوە. لە کارە هونەرییەکەدا، ئەگەر بێتو ئاواڵابوونەوەی بوونەوەر لەوەدا چییە و چۆنە ڕوویدات، ڕاستی ڕوودەدات.

لە کارە هونەرییەکەدا ڕاستی بوونەوەر خۆی خستووەتە نێو کارەکەوە، «خستنە ناو» Setzen لێرەدا دەڵێ: بەپێوە ڕاییوەستێنی بوونەرێک جووتێک سۆلی ژنە وەرزێر، لەکارە هونەرییەکەدا لەبەر تیشکی بوونەکەیدا ڕادەوەستێ. بوونی بوونەوەر دێتە نێو بەدەرکەوتنی بەردەوامییەوە.

ئیتر گەوهەری هونەر بەم جۆرە دەبێ:

ڕاستی بوونەوەر خۆی بخاتە نێو کارە هونەرییەکەوە، بەڵام تائێستا کاری هونەری هەر تەنیا بە جوان و جوانییەوە نەک بەڕاستییەوە پێوەندی هەبووە. ئەو هونەرەی ئەم جۆرە کارە هونەرییانە بەرهەم دەهێنێ، بە پێچەوانەی هونەری کاریدەست کە ئامراز دروست دەکات، بەهونەرە جوانەکان ناو دەبرێت. لە هونەری جواندا هونەرەکە جوان نییە، بەڵکو بەو ناوە ناودەبرێ، چونکە ئەو جوان دێنێتە کایەوە، بە پێچەوانەوە ڕاستی سەر بە مەنتیقە Logik، جوانی بابەتی پاوانکراوی ئیستێتیکە، یان دەبێ بەم ڕستەیە: هونەر دانانی ڕاستییە لە خۆیدا لەنێو کاری هونەریدا سەرلەنوێ ئەو ڕایە زیندوو دەکەینەوە کە خۆشبەختانە تێپەڕێنراوە: هونەر لاسایی کردنەوەو وێناکردنی هەڵکەوتە (واقیعیە)؟! دەربڕینی ئەوەی لە ئارادایە بە ڕاستی گونجان Ubereinstimmung لەگەڵ بوونەوەردا و پەیڕەوکردنی ئەمە پێویست دەکات. لە سەدەکانی ناوەڕاستدا وتراوە (adaequatio) ئەرستۆتلس پێشتر: homoiosis ناوی بردووە گونجان لەگەڵ بوونەوەردا لەمێژە بەگەوهەری ڕاستەقینە دانراوە، بەڵام ئایا ئێمە مەبەستمان ئەوەیە، تابلۆیەکەی ڤان کۆخ Van Gogh سۆلێکی لەبەردەستدابوونی ڕەنگ ڕشتووە و بەکارێکی هونەری دادەنرێ، چونکە لەمەدا سەرکەوتوو بووە؟! ئایا مەبەستمان ئەوەیە تابلۆیەکە شتێکی هەڵکەوتی کۆپی کردووە و ئەمەی کردووە بە بەرهەمێکی بەرهەمهێنانی کاری هونەری؟! نەء.

کەوا بوو ئەوەی لەکارە هونەرییەکەدایە بریتی نییە لە دەربڕینی ئەو بوونەوەرە تاکەی لەبەردەمدایە، بگرە بە پێچەوانەوە بریتییە لە دەربڕینی گەوهەری گشتی شتەکە، بەڵام ئەم گەوهەرە گشتییە لەکوێیە و چۆنە، تاوەکو کارە هونەرییەکە لەگەڵیدا بێتەوە و بگونجێ؟! لەگەڵ گەوهەری کام شتدا دەبێ پەرستگایەکی یۆنانی بێتەوە و بگونجێ؟! کێ دەتوانێ ئەم لەکردن نەهاتووە لاف لێ بدات گوایە لەو کارە بیناسازییەدا بیرۆکەی پەرستگاکە

نیشان دراوه؟! بگره هەر لەم کارە هونەرییەدا ئەگەر ئەمە کارێکی هونەری بێت، ڕاستی خراوەتە ناو کارەکەوە، یان ئێمە با بیر لە سروودەکەی «ڕاین»ی هولدەرلین بکەینەوە. چ شتێک و چۆن پێشکەش بە شاعیرەکە کراوە تاوەکو بتوانێ لە پارچە هەڵبەستەکەدا جارێکی تر پێشکەشی بکاتەوە؟! خۆ ئەگەر لە ڕەوشی ئەم سروودە و لە پارچە هەڵبەستی وەک ئەمەدا بڕنەکردنی بیرۆکەی پێوەندی کۆپیبیانەی نێوان هەڵکەوت (واقیع) و کاری هونەری بەئاشکرا دەربکەوێ، ئەوا بەرهەمێکی ئەو جۆرەی هەڵبەستەکەی سی. ئێف مایەرس «کانییە ڕۆمییەکان» بەباشترین شێوە دەری دەخات، ئەو بۆچوونە، وەک دەردەکەوێ، پشت ڕاست دەبێتەوە کە کاری هونەری کۆپیکردنە abbilde.

کانییە ڕۆمییەکان

تیشکەکە بەرز دەبێتەوە و کە کەوت ئاوەدەدات
حەوزە مەڕمەڕەکە تێرو پڕ ئاو دەدات
بەخۆ داپۆشینەوە لەبەری دەڕوات
حەوزی دووەم لەژێریەوە ئاو دەدات
دووەمیان تێر دەبێ و لەبەری دەڕوات
بۆ سێیەم و ئەویش وەک لافاو لەبەری دەڕوات
هەریەکێکیان وەردەگرێ و دەدات لە هەمان کاتدا
بە تەوژم دەبێ و ئارام دەگرێت.

لێرەدا نە چەند کانییەکی هەبووی ڕاستەقینە بەهەڵبەست وێناکراون و نە گەوهەری گشتی کانییەکی ڕۆمی باس کراوە. لەگەڵ ئەوەشدا ڕاستییەکە خراوەتە نێو کارەکەوە. چ ڕاستییەک لەکارەکەدا ڕووی داوە؟ دەکرێ ڕاستی بەگشتی ڕووبدات و ببێ بە مێژوویی؟! دەگوترێ، ڕاستی شتێک بەبێ کات و لەسەر و کاتییەوەیە.

ئێمە بەدوای واقیعیەتی کاری هونەریدا دەگەڕێین، بۆ ئەوەی لەوێ بەڕاستی ئەو هونەرە کە تێیدا زاڵە بدۆزینەوە. ژێرخانی شمەکی لەو شمەکییەتییە بگەیشترێ، چەمکە باوو پشتاوپشت هاتووەکانی شت بەس نییە، چونکە ئەمە خۆی گەوهەری شمەکییەتیەکان نادۆزێتەوە. چەمکی پێشییانە بڵاووباوی شت، شت وەک کەرەسەیەکی ڕوخسار پێبڕاو، نەک یەکجار لە گەوهەری شتەکەوە، بەڵکو لە گەوهەری ئامرازەکەوە دەزانرێ و دەدیترێ. هەروەها دەردەکەوێ کە لە مێژەوە بەئامراز بوون لە کاتی لێکدانەوە و شرۆڤەکردنی بوونەوەردا پلەیەکی تایبەتی بەدەستهێنانەوە. ئەم پلە هەبوونەی بە ئامرازبوون ئەگەرچی بایەخی تایبەتی پێنەدراوە، ئەو ئامازەیەی داوە سەرلەنوێ لە بارەی ئامرازێتی بپرسرێ، بەڵام بەو مەرجەی لێکدانەوە باوەکان بەوێردرێن.

ئامراز چییە، ڕێگەمان بەخۆمان داوە بەهۆی کارە هونەرییەکەوە پێمان بگوترێ. بەهۆی ئەمەوە، بەنهێنی و بەبێ ئەوەی بزانین، چی لەکارە هونەرییەکەدا ڕوودەدات: ئاوالابوونەوەی بوونەوەر لە بوونەکەیدا: ڕوودانی ڕاستەقینە. ئێستاش خۆ ئەگەر هەڵکەوتی کارە هونەرییەکە بەوە نەبێ کە تێیدا ڕوودەدات بەشتێکی تر دیار و دەستنیشان نەکرێت، نیازەکەی ئێمە بە چی دەگات، کاری هونەری ڕاستەقینە لە واقیعییەتییەکەدا بەدوایدا بگەڕێین؟! بە ڕێگای هەڵەدا ڕۆیشتن، مادام ئێمە لە سەرەتادا واقیعیەتی کارە هونەرییەکەمان لەژێر خانی شمەکیدا مەزەندە کردبوو. ئێمە ئێستاکە لەبەردەم ئەنجامێکی سەیر و سەمەرەی ڕامان و سەرنجدانەکانمان داین، ئەگەر بێتو بشێ ئەمە بە ئەنجام ناوببردرێ. دوو شت ڕوون دەبنەوە: یەکێکیان:

ئامرازەکان بۆ تێگەیشتنی لایەنی شمەکێتی لەکارە هونەرییەکەدا، چەمکە باو و بڵاوەکانی شت، بەس نین.

ئەوی تریان:

ئەوەی ئێمە وەک یەکەمین واقیعیەتی کارە هونەرییەکە ویستمان تێی بگەین، ژێرخانە شمەکییەکە، بەم شێوازە سەر بەکارە هونەرییەکە نییە.

ئەوەندەی ئێمە سەرنجی ئەو لایەنەی کارە هونەرییەکە بدەین، بەبێ ئەوەی ئێمە پێبزانین، کارە هونەرییەکەمان بەئامراز داناوە، سەرەڕای ئەمە سەرخانێک پەسند دەکەین کە دەبێ لایەنە هونەرییەکەی تێدابێ، بەڵام کارە هونەرییەکە ئامراز نییە سەرەڕای ئەوەی کە بایەخێکی ئیستێتیکی هەیە کە پێوەیەتی. بە هەمان جۆر کارە هونەرییەکە وەک شتی ڕووت ئامراز نییە، تەنیا هەر لە کارەکتەری تایبەتی ئامراز، لەکەڵک و سوود و دروست کردنی کەمە و نیەتی. شێوازی پرسینەکەمان دەربارەی کاری هونەری کەوتە لەرزین، چونکە ئێمە لە بارەی کارە

هونەرییەکەمانەوە نەپرسیوە، بەڵکو نیوە نیوە دەربارەی شتێک و دەربارەی ئامرازێک پرسیارمان کردووە. بە تەنیا ئەمە پرسیارکردن نەبووە کە ئێمە یەکەم جار پەرەمان پێداوە. ئەمە جۆرە پرسیارکردنێکی ئێستێتیکایە. ئەو جۆرەی کە ئیستێتیکا پێشییانە سەرنجی کاری هونەری دەدات، کەوتووەتە ژێر دەسەڵاتی لێکدانەوەی بە میرات ماوەی هەموو بوونەوەرێک. لەگەڵ ئەمەشدا لەرزینی ئەم جۆرەی باوەی پرسیارکردن شتێکی جەوهەری نییە. ئەوی گرنگە دیدێکی کراوە هەبێ بۆ ئەوە کە ڕاستێتی کارە هونەرییەکە، ئامرازێتی ئامرازەکە، شمەکێتی Dinghaft شتەکە کاتێک لێمان نزیک دەبێتەوە ئەگەر ئێمە بیر لە بوونی بوونەوەر بکەینەوە. بۆ ئەمەش پێویستە، لە پێشەوە کۆسپەکانی بەڵگە هەڵنەگران لەسەر ڕێگا تەخت بکرێن و نیمچە چەمکە باوەکان بەلاوە بنرێن، بۆیە پێویست بوو لەسەرمان بەرێگایەکی پێچاوپێچدا بڕۆین، بەڵام ئەو ئێمەی لەهەمان کاتدا خستە سەر ڕێگایەک کە دەتوانێ بەرەو دەستنیشان کردنێکی شمەکێتی لەکارە هونەرییەکەدا بمانبات. شمەکێتی لە کارە هونەرییەکەدا نابێ حاشای لێ بکرێت، بگرە ئەم شمەکییەتییە دەبێ، ئەگەر سەر بە بوونی کارێتی کارەکە بێت، بەپێی کاریەتییەکە وێنا بکرێت. ئەگەر شتەکە بەم جۆرە بێت، ئەوا ڕێگاکە بەرەو دەستنیشانکردنی واقیعیەتی شمەکێتی کارە هونەرییەکە نەک لە شتەکەوە بۆ کارە هونەرییەکە، بەڵکو لە کارە هونەرییەکەوە بەرەو شتەکە، دەمانبات.

کارە هونەرییەکە بە شێوازەکەی خۆی بوونی بوونەوەر والا دەکات، لەکارە هونەرییەکەدا، ئەم والا کردنە ڕوودەدات، واتە پەردە لەسەر لادران، واتە ڕاستی بوونەوەرەکە، لەکاری هونەریدا ڕاستی بوونەوەر خۆی لەنێو کارەکەدا داناوە. هونەر بریتییە لەوەی ڕاستی خۆی- لە کارەکەدا- دابنێ. ڕاستی خۆی چییە، تاوەکو جاروبار وەک هونەر ڕوو بدات..(٥)؟! خۆ- لە کارە هونەرییەکەدا- دابنێ چییە؟!

پەراوێز:

(١) لەچاپی ڕێکلام ١٩٦٠ز دا هاتووە: (بۆ هی خۆی) لەحازر بوونەکەیدا.

(٢) لەچاپی یەکەم ١٩٥٠ز دا هاتووە:

- بڕوای خەلق لە تەوراتدا.

- ڕوونکردنەوە هۆیەکییە- بوونییەکەی توماسی ئەکوین.

- ئەوەی ئەرستۆتلس لەم وشەیە لێکی داوەتەوە.

(٣) لەچاپی ڕێکلام ١٩٦٠ز دا: هی کێن..

(٤) لەچاپی ڕێکلام ١٩٦٠ز دا: ئەوان.... لێرە= حازرن.

(٥) لەچاپی ڕێکلام ١٩٦٠ز دا: ڕاستی لەڕووداوەوە!

سەرچاوە:

- Heidegger, Martin., Holzwege. In: Gesamtausgabe. I. Abteilung: veroffentlichte Schriften 1914-1970. Band 5. Vittorio Klostermann. Frankfurt am Main 1977. S.1-25.